

Hányan éltek az Ószövetség világában?

A probléma

Adonáj első szava az éppen csak megteremtett emberekhez az Ószövetség tanúbizonysága szerint ez volt: *Szaporodjatok, sokasodjatok, töltsétek be a földet és hajtsátok uralmatok alá* (Gen 1,28). Akkoriban mindössze két ember élt a glóbuszunkon, ők pedig feltehetően nem is sejtették, mekkora gondokat okoz majd, ha a homo sapiens ezt a programot évezredek át sikeresen megvalósítja. Mi azonban, akik a 21. század elején aggodalmasan tekintünk előre a jövőbe, néha úgy érezzük: az emberiség mintha kicsit túllőtt volna a célon. Valószínűleg senki sem tudja egészen pontosan, hány ember él ma a Föld nevű bolygón. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a múlt század vége felé létszámunk átlépte a hat milliárdos határt,¹ és nem nehéz elgondolni, milyen következményekkel járhat a további (bár ma már csökkenő üteműnek tűnő²) növekedés. Hogy mit hoz a jövő, azt nem tudhatjuk, de be kell vallanunk, hogy a múlt tekintetében sem vagyunk tökéletesen tájékozottak.

Pedig a történeti kutatás egyik régi, és talán soha el nem avuló kérdése egy adott régió népességi adatainak kutatása egy adott időpontban. Természetesen minél tovább haladunk visszafelé az időben, annál nehezebb feladat bármit is mondani egy kiválasztott terület népességéről egy éppen vizsgált korszakban. E

- 1 Vö. Haggat 2006, 172. A napi pontosságra való törekvés esetén Haggat a *Population Reference Bureau* honlapját ajánlja olvasói figyelmébe, valamint az ENSZ *Population Division* nevű szervének évente kibocsátott adatsorát: <http://www.un.org/esa/population/unpop.htm> Ezen a felületen az általam talált legkésőbbi, országokra lebontott adatsor 2015-ből való.
- 2 Haggat 2006, 171 szerint a fejlődés ütemének a csúcsa az 1960-as évekre esett. Am az azóta jelentősen megnövekedett népesség esetében a lassúbb növekedés is jelentős mennyiséget takar. Vö. Haggat 2006, 175.

rövid írás keretében nem vállalkozom arra, hogy akár csak megközelítő pontossággal is megmondjam, hányan éltek Izraelben és Júdában mondjuk a viszonylag jól dokumentált Kr. e. 9. század közepén. Mindössze arra szeretnék kísérletet tenni, hogy átgondoljam: milyen megoldások születtek eddig a kérdéssel kapcsolatban, s hogy milyen tényezők azok, amelyeket minden komoly vizsgálat esetén érdemes figyelembe venni.

A demográfia útvesztőiben

Ahhoz, hogy a modern demográfiai kutatás legalapvetőbb követelményeinek megfelelően akár csak egy mondatot is leírjunk a vaskori Palesztina népességi viszonyairól, sajnos nem rendelkezünk elegendő forrással. Izraelből és Júdából természetesen semiféle nyilvántartást nem ismerünk, azt sem tudhatjuk biztosan, vezettek-e egyáltalán valami ilyesféle dokumentumot.³ Természetesen azt sem állíthatjuk, hogy semmiféle nyilvántartás nem létezett, mert a rendelkezésünkre álló forrásanyag ezt sem engedi meg. Ezért mindenkinek egy sor kiegészítő jellegű információ után kellett néznie a kutatásban, amelyek segítségükre lehettek a népesség létszámának megbecsülésében. Két terület emelkedik ki a „segédtudományok” rengetegéből. Az egyik a palesztinai régészet,⁴ amely a legutóbbi fél évszázad során olyan témák kutatását is felvállalta, amelyek nem kötődnek direkt módon az Ószövetséghez, illetve annak teológiai alapon történő megközelítéséhez.⁵ A másik az a hatalmas etnográfiai munka, amelyet Gustaf Dalman (1844–1941), a Német Evangélikus Egyház jeruzsálemi kutatóintézetének igazgatója végzett el és publikált monumentális művében. (Dalman 1928–1942) Munkája többek közt azért kiemelkedő jelentőségű, mert az I. világháború előtt hajtotta végre a könyv alapjául szolgáló megfigyelések jó részét. Ezzel pedig az ipari forradalom beköszöntése előtti utolsó pillanatban látta és jegyezte le a térség igen archaikus, az ókoritól sok tekintetben alig-alig különböző viszonyait. Természetesen nem hallgathatjuk el, hogy az etnográfiai párhuzamok a mögöttük meghúzódó survival-jelenség minden bizonytalanságát hordozzák, s ez nem könnyíti meg jelen témánk kutatását.

3 Az esetleg további vizsgálat tárgya lehetne, hogy a hosszú nemzetségtáblák, akár a Tórában, akár másutt, alapulhattak-e valamiféle írott anyagon, vagy nem.

4 Beszélhetnénk akár bibliai régészetről is, ám ezt a fogalom még ma is érezhető leterheltsége miatt nem tesszük.

5 Példaként említhetjük Faust 2012 munkáját.

A becslések problematikája Palesztina (népesség)eltartó képessége a vaskorban

A (népesség)eltartó képesség definícióját Peter Hagget monográfiájából veszem. Szerinte az eltartó képesség „[a]z a legnagyobb népességszám, amelyet egy adott terület földrajzi környezetére képes eltartani” (Hagget 2006, 175). Ezt a tényezőt az ókori Palesztina esetében több oldalról is megközelíthetjük. Az első lehetőség, hogy megvizsgáljuk a terület geográfiai és klimatikus adottságait. Ezek a mezőgazdaság szempontjából, összehasonlítva az ókori Közel-Kelet nagy centrumaival, egyértelműen rossznak minősíthetők. Palesztinában nincs olyan nagy folyó, amely alapján lehetséges lett volna felépíteni egy potamikus jellegű kultúrát. A potamikus kultúra felépítéséhez tehát leginkább a potamos, azaz a folyó hiányzott. A Jordán⁶ részben kicsiny mérete (s ebből következően csekély vízhozama), részben rendkívül nehéz megközelíthetősége miatt nem tölthette be Palesztinában azt a szerepet, amelyet a Nílus, a Tigris és az Eufrátesz, az Indus vagy a Sárga folyó betöltöttek a maguk helyén. Így Palesztina népességeltartó képességét (a korabeli agrotechnika színvonalán kívül) alapvetően két tényező határozta meg: a csapadék és a termőföld minősége.

Palesztina egyik területen sem rendelkezik kiemelkedően jó adottságokkal. Elsőként a csapadék felől érdemes közelítenünk a kérdéshez.⁷ Az eső mennyisége⁸ ugyan elegendő (Jeruzsálem környékén akár 500–600 milliméter is hullhat évente, Galilea egyes részein még ennél is több), ám eloszlása nem túl kedvező. A hűvös tél és a rövid tavasz az az időszak (nagyjából október végétől április végéig), amikor esik az eső. A forró nyári hónapokban az előzőleg elraktározott vízből, illetve a források vizéből kellett gazdálkodni.⁹ Ráadásul előfordulhatott, hogy a téli esőzések elmaradtak, vagy sokkal kevesebb csapadékot hoztak a megszokottnál. A terület magvát alkotó dombvidéken egyébként is

- 6 A Jordán (Nahar Hayyarden, illetve Nahr al-Urdun) 251 kilométert tesz meg a Hermón-hegy lábától a Holt-tengerig. 75 kilométer megtétele után egy bazalt-barikádöt küzd le, mögötte kiterjedt mocsárvidéket és a Hule-tavat alakítva ki. (A területet 1948 után lecsapolták, a közelmúltban kezdődött el komolyabb formában a rekultivációja.) A folyó ezt követően átfolyik a Genezáreti-tavon, majd egyre mélyebbre süllyedve a Földközi-tenger szintje alá, eléri a lefolyástalan Holt-tengert. Első tájékozódásként ehhez ld. Kőszeghy 2014, 22–25, valamint Zwickel 2002, 94–95.
- 7 A klímahatás a történelem alakulására régóta ismert a kutatók előtt. Egy-egy civilizációs összeomlást gyakorta magyaráznak legalább részben klimatikus változásokkal – a legjobb példák egyike a bronzkori civilizáció összeomlása a Földközi-tenger keleti medencéjében nagyjából Kr. e. 1200 körül. A klíma történelemre gyakorolt hatásáról komoly geográfusi megalapozottsággal kitűnő összefoglalót nyújt: Haggett 2006, 70–101.
- 8 Remek térkép található a palesztinai csapadékviszonyokról: Zwickel 2002, 84.
- 9 Még a modern kori falvak esetében is azt látjuk, hogy azok vagy egy karsztforrás, vagy egy kiugróan nagy vízhozamú kút mellé települtek. Pars pro toto Jeruzsálem környékéhez ld.: Kőszeghy 2015, 140–142.

megszokott e téli csapadékmennyiség akár 30%-os ingadozása is (Zwickel 2002, 85), ám egy kivételesen száraz télnek nyáron tragikus következménye lehetett: az éhínség. Ennek túlélésére Palesztinában az ókor folyamán egyetlen lehetőség kínálkozott, a menekülés Egyiptomba. Oda, ahol a tudomásunk szerint a soha ki nem száradt¹⁰ Nílusra épülő potamikus kultúrában csaknem mindig rendelkezésre állt annyi gabona, hogy még jelentős számú éhező érkezőt is el tudtak látni. A helyzetet jól modellezhetjük az ősatya-elbeszélések kapcsán Jákob családjának reakciójával. Józsefet ugyan a testvéri szeretet meglehetősen hiánya juttatja Egyiptomba, de a testvérei már az éhség elől menekülnek oda, s végül Jákob, a család feje is követi őket.

A klíma mellett a domborzat is kemény feladatok elé állította a földművelőket. A Jezréel-síkságtól eltekintve az ókori Izrael és Júda területén alig akadt olyan terület, ahol ne teraszosítással kellett volna megoldani az élelemtermelés problémáját. A mezőgazdasági teraszok megépítése és fenntartása az erőforrások magas szintű koncentrációját igényelte, a rajtuk végzett munka (a kövek eltávolítása, a völgy aljára lemosódott termőföld visszaszállítása minden évben, az öntözés problémájának megoldása a karsztforrások vizének felhasználásával) pedig rendkívül kemény feladat elé állította az ókori Júda és Izrael paraszti lakosságát. Akárhová nézünk is a palesztinai dombvidéken, ma is jól látszanak az ókori eredetű teraszok – ékes bizonyítékai a régiség embere hallatlan munkabírásának.

Archeológiai alapú létszámbecslések

A régészet eszközeivel, valamint az etnográfia bevonásával a kutatók régóta próbálják megbecsülni Palesztina népességének létszámát az ószövetségi korban. Az ilyen becslések természetüknél és lehetőségeiknél fogva pontatlanok, ám mégsem haszontalanok. Kiindulási pontjuk ugyanis mindig egy adott település, egy adott lelőhely, így segítenek a terület életének mikroszintű rekonstrukciójában. Természetesen sem a régészet, sem az etnográfia nem képes arra, hogy tökéletesen pontos adatokat szállítson a további kutatás számára. A régészet azért nem, mert nem lehetséges a vaskori Palesztina teljes területének száz százalékos feltárása – erre komoly formában még gondolni sem érdemes. Az etnográfia bevonásának alapja a survival-jelenség, vagyis annak megalapozott feltételezése, hogy bizonyos régiókban, amelyeket későn vagy még máig sem ért el a modernizáció, egyes archaikus körülmények túlélnek saját korukat. Talán mondanunk sem kell,

10 Arról nincs szó, hogy a Nílus vízhozama sosem ingadozott volna, hiszen a vízgyűjtője területén változhatott a csapadék mennyisége. Ilyen helyzet állhat a József-történetben élénk tárt egyiptomi éhínség mögött (amelyet természetesen nem tudunk egy konkrét eseményhez kötni).

hogy ez a tényező távolról sem mentes egy sor bizonytalanságtól.¹¹

A becslések első csoportja terület alapú.¹² Azt mondja, hogy egy hektárnyi beépített területen 250 ember lakott a vaskori Palesztinában. Ez mikroszinten lehetővé teszi, hogy egy adott település lakosságának létszámát megbecsüljük. Makroszinten pedig elvben kivitelezhető eljárás, hogy a vaskori Palesztina összes feltárt településének hektárban megadott számát megszorozzuk 250-nel, s így megbecsüljük Palesztina teljes lakosságát. A Sefela dombvidékén például (a központi dombvidék és a tengerpart közti régió) a Kr. e. 9–7. század folyamán 277 települést tártak fel, ezek összterülete 418 hektár, ami a fenti számot alapul véve megközelítőleg 104 000 főnyi lakosságot feltételez.¹³ Ha ez így van, akkor feltételezhető, hogy a gyéribben lakott dombvidéken ennél kevesebben laktak. Így Júda lakossága valahol 150 000 fő körül mozoghatott a bennünket érdeklő korszakban. E becsléssel azonban több gond is van. Most csak a legfontosabbakat tárjuk elő: uniformizáltnak tekinti a településeket függetlenül attól, hogy Palesztina mely régiójában fekszik, illetve feltételezi, hogy minden település minden időpontban százszázalékos beépítettségű volt. Márpedig könnyen belátható, hogy e két előfeltétel egyike sem állja meg a helyét.

Egy másik lehetőség a lakóegységek számából kiinduló becslés. Ha feltételezzük, hogy egy alapcsalád a vaskori Palesztinában 5 főből állt (szülők és három életben maradt gyerek), akkor a feltárt lakóegységek számát 5-tel kell megszorozni, hogy megkapjuk az adott település lakosságának létszámát. Ha tehát egy 2 hektáros tell 10%-át ássák ki, s ott adott mennyiségű lakóegység kerül elő, akkor ennek tízszerese a lakóegységek száma az egész tellen, így lehet a módszert további rekonstrukcióra felhasználni.¹⁴

Utolsóként említhetjük az erőforrások felmérésén alapuló becslést. A termőföld, a legelő és a víz ugyanis valóban alapvetően határozta meg Palesztina népességeltartó képességét. Persze, pontosan sosem fogjuk tudni például egy felnőtt ember napi vízszükségletét, de például a 19. század végi palesztin paraszti gazdaságok földszükséglete irányadó lehet egy ilyen becslés során. Ez alapján elég valószínűnek tűnik, hogy egy alapcsalád földigénye 7–8 hektár lehetett az ószövetségi korban.

A becslések végére kívánczik egy makroszintű kísérlet. Ha arra gondolunk, hogy egy palesztin parasztcsaládnak a 19. és a 20. század fordulóján nagyjából 7–8 hektár termőföldre volt szüksége a megélhetéshez, akkor ezzel egy további mérlegelés-

11 A témához alapvetően ld. Biger – Grossman 1993.

12 Alapvető fontosságú cikk, bár a vaskornál korábbi időszak adatait elemzi: Broshi – Gophna 1984.

13 Így Faust, A. 2013, 209. A bizonytalanságot jól mutatja, hogy gyakorlatilag ugyanezzel a metodikával egész Júda lakosságát 108 000 fő körül becsüli Broshi – Finkelstein 1992, 52.

14 Ld. ehhez: Zorn 1994, 34.

re alkalmas adathoz jutottunk. A teljes rendelkezésre álló megművelhető terület és a 7–8 hektár családonkénti földszükséglet összevetése oda vezet, hogy a Kr. e. 8. század közepén (azaz az Északi Ország, Izrael bukása előtt) Izraelben körülbelül 300 000 főnyi népesség lakott. Júda lakossága pedig általában e szám 10%-a körül mozgott. Ha a bizonytalanságok miatt kissé bővebben számolunk, akkor azt mondhatjuk, hogy a két ókori zsidó állam összlakosságának létszáma sosem érte el a 400 000 főt, de mindig meghaladta a 300 000-es értéket.¹⁵ Az adat természetesen nem pontos, de az sem valószínű, hogy nagyságrendnyi tévedés terhelné.¹⁶

Az írott szöveg tanúbizonyysága

Ha akár csak egy futó pillantást vetünk is az Ószövetségben található számadatokra, akkor döbbenet kell tapasztalnunk, hogy a régészeti alapú becslésekhez képes nagyságrendekkel magasabb értékekkel találkozunk. A legfontosabb ilyen adatok az előfordulás kanonikus rendjében a következők. Az Ex 12,37 így veszi számba az Egyiptomból kivonuló népet:

Útnak indultak tehát Izrael fiai Ramszeszből Szukkót felé, mintegy hatszázezer¹⁷ gyalogos férfi a családtagokon kívül.

Ha az alapcsalád fentebb vázolt összetételére (2 szülő + 3 életben maradt gyerek) gondolunk, akkor ehhez hozzá kell adnunk 2,4 millió főt, összesen tehát ezek szerint 3 millió ember lakott a Nílus deltájának keleti felében, s egyszerre ekkora tömeg vágott neki a sivatagnak. A szám nyilvánvalóan elfogadhatatlanul magas, és ezért sok fejtörést okozott (s okoz ma is) a passzus értelmezőinek. A legelterjedtebb megoldás a héber *ʿlp*-kifejezést¹⁸ nem 1000-ként, hanem katonai vagy társadalmi alapegységként,

15 Ld. ehhez bővebben: Zwickel 2013, 226–227.

16 Gyakorta említik a népességszám összefüggésében a 2Kir 15,17–20 adatát. Eszerint Izrael királya, Menahem (Kr. e. 747–738) 1000 talentum adót kénytelen fizetni Asszíria királyának, III. Tukulti-apil-Ésarának (Kr. e. 745–727). Ezt az összeget a király kivette az ország valamennyi „tehető emberére” (*gībḇōrē haḥayil*, jelentése bizonytalan, talán hadra fogható férfit vagy önálló földbirtokkal rendelkező családfőt jelenthet), mindenkire 50 séqelt. A talentumnak fordított szó (*kikkār* – vö. Ges¹⁸, 543) pontos súlyértéke éppen úgy ismeretlen, mint a Kr. e. 8. századi séqelé. Így sajnos el kell ismerni, hogy ezek alapján nem tudunk megbízható becslést végezni a népesség létszámát illetően.

17 Az eredetiben a 600 *ʿlp*-kifejezés olvasható.

18 Ges¹⁸, 67 igeiként második jelentésként hifilben a *sich tausendhaft mehren*-jelentést adja. Ugyanez a szótár a 68. oldalon főnévként is második jelentésben *Tausend*-jelentést ad, harmadik jelentésként beszél valamiféle katonai vagy társadalmi alapegységről. A szám nagysága körüli bizonytalanságot jól jelzi, hogy ugyanitt olvasható a *größerer Verband*-jelentés is – nagyobb, de minél?

osztagként, esetleg klánként értelmezi.¹⁹ Hogy azután egy klán hány embert számlált, azt nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy a klánok mérete egymástól olykor erősen különböző lehetett. Mindez azonban, akár igaz a fenti hipotézis, akár nem, nem fedheti el az alapvető problémát: az újbirodalmi Egyiptom 4–4,5 millió főnyi lakosságából nem lehetett 3 millió a kivonuló zsidók száma, arról nem is szólva, hogy ennyi ember a Sinai-félsziget zord sivatagaiban egyet tehetne: szomjan halhatna.

A Num 1,45–46 és a 26,51 két olyan adatot közöl, amelyek közül az első a vándorlás elejére, a második pedig a vándorlás végére nézve releváns. A Num 1,45–46 így ír:

Mindazok, akiket számba vettek Izráel fiai közül nagycsaládonként húszévestől fölfelé, mindazok, akik hadkötelesek voltak Izráelben, tehát akiket számba vettek, összesen hatszázháromezer-ötszázötvenen voltak.

A Num 26,51 pedig ezt az adatot adja meg:

*Izráel fiai közül tehát összesen hatszázegyezer-hétszázharminc embert vettek számba.*²⁰

A helyzet itt kicsit bonyolultabb, mint az Exodus-hely esetében. Ott ugyanis kerek számot olvasunk, míg itt nem – ez utóbbiak pedig általában több bizalmat ébresztenek a történelemben. Azt sugallják, hogy a szöveg háttérében esetleg tényleg egy konkrét népszámlálás állhatott. A kommentárok közül néhányan²¹ mindennemű megjegyzés nélkül közlik ezeket a hatalmas számadatokat, ami legalábbis elgondolkodtató. Szerencsére többen vannak azok, akik érzékelik azt az adatok mögött meghúzódó problémát. Noth (1966, 22–23) itt az *’lp*-szó szemantikája felől közelítve megállapítja, hogy a szó inkább valamiféle egységet jelöl, ám maga is hangsúlyozza e megoldás spekulatív jellegét. Az általam ismert legújabb Numeri-kommentár (Seebass 2007, 157; 2012, 37–38) elismeri, hogy a számok elfogadhatatlanul magasak, s létüket a szöveg történetéből vett érvvel magyarázza. Szerinte ugyanis – és ez a nézet elfogadhatónak tűnik – a számadatokat a perzsa-korból származnak. A perzsa kori közösség kicsi volt, szegény, s nem rendelkezett semmiféle politikai szuverenitással. Így talán azt mondhatjuk, hogy egyfajta közösségi mentálhigiénés funkciót tölthettek be ezek az irreális számadatokat, amelyek „az egykor hatalmasak voltunk” érzésével próbálták meg tartani a lelket és az önazonosságot a fogságból visszatért

19 Így Propp 1998, 414 (bár ő a keleties, hiperbolikus túlzást sem tartja kizártnak), valamint Sarna 1991, 62, aki viszont kész tényként közli ezt a megoldást, amiben természetesen távolról sem kell követnünk őt.

20 A kontextusból kiderül, hogy itt is csak a férfiakról van szó.

21 Így tesz Levine 1993, 324, valamint Milgrom 1990, 9, aki még azt is megállapítja, hogy ezek szerint 2 millió körüli néptömeg vágott neki a Sinai-félszigetnek.

apró közösség tagjaiban. Mindazonáltal nem ez az egyetlen lehetséges magyarázat, hanem a kutatásban felbukkan egy másik, inkább teológiai, mintsem történeti irányultságú érv (Olson 1985, 187). Ez az érvelés teljes joggal óv mindenkit attól, hogy ezeket a számokat ókori közel-keleti, mezopotámiai, vagy akár szíriai eredetű párhuzamok segítségével magyarázza. Itt ugyanis nagy kiterjedésű államok professzionális írónoki apparátusa által összeállított, száraz, minden teológiai intenciót nélkülöző listákról van szó. Mindezek miatt pedig nem alkalmasak jelen bibliai adataink (felül)vizsgálatára.

Utolsóként említjük a 2Sám 24,9 adatát, amely azonban több szempontból is igen nehezen értelmezhető. A szöveg szerint:

Jóáb jelentette a királynak a népszámlálás eredményét: Izráelben nyolcszázezer kardforgató ember volt, Júdában pedig ötszázezer.

Nem feladatunk a vers kontextusának elemzése, de bizonyos okokból nem is tekinthetünk el tőle. A történet szerint az Úr felfingerli Dávidot Izrael ellen, s a király ezért rendel el népszámlálást. Eleve magyarázatra szorulna, hogy az Úr haragja miatt lán-gol fel Izrael ellen, s miért Dávidot választja eszközéül, és az is elég váratlan, hogy a fejezet elején még elszánt Dávid a 17. versben magára vesz minden felelősséget.²² Dávid bűne talán abban áll, hogy olyasmit tesz, ami szemben áll bizonyos ősi hagyományok értékrendjével (Stoebe 1994, 522), de talán ennél kézenfekvőbb magyarázattal is szolgálhatunk. Mivel az összeírást Jóáb, a hadsereg parancsnoka bonyolítja le, könnyen elképzelhető, hogy a paraszthadsereg felállításához szükséges katonai összeírással van dolgunk. Az ilyen állami akciók pedig, érthető módon, általában kevésbé népszerűek. Egyébként sem gondolhatnánk komolyan, hogy bármely állam merő tudományos érdeklődésből rendez népszámlálást.

Ám a számok még e nehézségekhez képest is zavarba ejtenek. A kardforgató férfiak száma 1,3 millió fő! Az 1931-es, a brit hatóságok által elvégzett censzus adatai szerint egész Palesztinában 1,5 millió ember élt, elképzelhetetlen hát, hogy a vaskorban csak a kardforgató férfiak száma 1,3 millió legyen. Hiszen ha feltesz-szük, hogy mindegyikük családos, mindegyiküknek három gye-reke van (vagyis az alapcsaládot reprezentálják), de feltesszük azt is, hogy az öregebb korosztály tagjai nem jelennek meg ebben a létszámban, akkor 6,5 millió főnyi lakosságot kellene elképzelnünk Palesztinában a Kr. e. 10. században. A nyilvánvaló túlzás magyarázatát leginkább Stoebe kommentárját követve találhatjuk, ahol azt olvashatjuk, hogy a szám „Isten kegyelmének nagyságát mutatja, amely felülmúl minden emberi számítást”.²³

22 Ezekhez az ellentmondásokhoz ld. Campbell 2005, 207 megfontolásait.

23 Stoebe 1994, 522: „Sie [ti. a szám] soll wohl die Größe der Gnade Gottes zeigen, die alles menschliche Rechnen übersteigt.”

Stoebe e megoldását kifejezetten jónak tarthatjuk, ám ezzel nyilván csak a mértéktelenül eltúlzott bibliai számadatot értelmeztük, valós lakossági létszámhoz ez az adat sem vitt közelebb bennünket.

Összegzés

Rövid szemlénk végén nem kerülhető el a kijelentés: a régészeti alapú becslésekkel szerzett számadatok alighanem sokkal inkább tükrözik a vaskori realitást, mint a Biblia számadatai. 300–400 ezer ember: a korabeli természeti és mezőgazdasági viszonyokat ismerve elfogadható létszámnak tűnik. Mindez azonban távolról sem azt jelenti, mintha diszkreditálni akarnánk a bibliai adatokat. Sokkal inkább arra érdemes gondolnunk, hogy minden esetben sikerült azonosítani egy olyan mozzanatot (legyen az teológiai vagy a történeti helyzetből következő mozzanatot), amely megmagyarázta a túlzás okát. Ezenfelül mindegyik esetben számolhatunk a számokat illető keleties túlzás jelenségével, amelyet nemcsak a Biblia lapjairól, hanem az ókori kelet számos szövegéből jól ismerünk. Arról nem is beszélve, hogy a számadatok kérdése egyetlen esetben sem érinti a szöveg lényegi mondanivalóját: részben a fogság utáni közösség harcát saját identitása megtartásáért, részben pedig Isten túlradó kegyelmét mint a dávidi aranykor végső okát.

Ám talán mégsem volt teljesen haszontalan végigtekinteni e kérdéskörön. Mert az kétségtelen, hogy a Biblia Isten kinyilatkoztatott szava. E súlyos tény következményeivel immár hosszú évszázadok óta a teológia tudománya foglalkozik. Ám nem feledhető, hogy az isteni szót arra inspirált emberek jegyzték le, akik nem gondolkodhattak másként, mint ahogyan azt saját koruk lehetővé tette a számukra. A történész (egyik) feladata pedig ennek az emberi tényezőnek a felkutatása. Legyen szó étkezésről, vízellátásról, ruházkodásról, erődítésről, építészetről – vagy akár a lakosság létszámáról.

Irodalom

- Avi-Yonah, M. (1964): Survey of the Density and Numbers of the Population of Ancient Eretz-Israel, in uó. (szerk.): *Essays and Studies in the Love of the Holy Land*, Jerusalem, 114–124.
- Biger, G. – Grossman, D. (1993): Village and Town Populations in Palestine during the 1930s–1940s and their Relevance to Ethnoarchaeology, in *Biblical Archaeology Today, Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology IES 1993 Pre-Congress Symposium: Population, Production and Power*, Jerusalem, 1990.
- Broshi, M. – Finkelstein, I. (1992): The Population of Palestine in the Iron Age II, *BASOR* 287, 47–60.

- Broshi, M. – Gophna, R. (1984): The Settlement and Population of Palestine during the Early Bronze Age II–III, *BASOR* 253, 41–53.
- Campbell, A. F. (2005): *2 Samuel*, FOTL VIII, Grand Rapids/MI – Cambridge/UK.
- Dalman, G. (1928–1942): *Arbeit und Sitte in Palästina*, Bertelsman, Gütersloh.
- Faust, A. (2012): *The Archaeology of Israelite Society in Iron Age II*, Eisenbrauns, Winona Lake.
- Faust, A. (2013): The Shephelah in the Iron Age: New Look on the Settlement Pattern of Judah, *PEQ* 145, 203–219.
- Ges¹⁸: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, 18. Auflage, Gesamtausgabe, Berlin – Heidelberg.
- Kószeghy Miklós (2014): *Föld alatti Izrael. Az Ószövetség világának anyagi kultúrája*, L'Harmattan, Budapest.
- Kószeghy Miklós (2015): *Keine Stadt lebt für sich allein. Jerusalem und seine Umgebung vor dem babylonischen Exil*, AOAT 421, Münster.
- Levine, B. A. (1993): *Numbers 1–20*, AB 4A, Doubleday.
- Levine, B. A. (1994): *Numbers 21–36*, AB 4B, Doubleday.
- Noth, M. (1966): *Das vierte Buch Mose, Numeri*, ATD 7, Göttingen.
- Propp, W. H. C. (1998): *Exodus 1–18*, AB 2, Doubleday.
- Sarna, N. (1991): *Exodus, The JPS Torah Commentary*, Philadelphia – New York – Jerusalem.
- Seebass, H. (2007): *Numeri 1. Teilband 1,1–10,10*, BK IV/1, Neukirchen.
- Seebass, H. (2012): *Numeri 3. Teilband 22,2–36–13*, BK IV/3, Neukirchen.
- Stoebe, H.-J. (1994): *Das zweite Buch Samuelis. Mit einer Zeittafel von Alfred Jepsen*, Gütersloh.
- Vita-Frinzi, L. (1978): *Archaeological Sites in their Setting*, London.
- Zorn, J. R. (1994): Estimating the Population Size of Ancient Settlements: Methods, Problems, Solutions and a Case Study, *BASOR* 295, 31–48.
- Zwikel, W. (2002): *Einführung in die biblische Landes- und Altertumskunde*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Zwikel, W. (2013): *Leben und Arbeit in biblischer Zeit. Eine Kulturgeschichte*, Stuttgart.
- Zwingenberger, U. (2001): *Dorfkultur der frühen Eisenzeit in Mittelpalästina*, Freiburg/Schweiz.